կազմելի ընկերութիւնը այն կոմիտետի հետ, որ պէտք է օգնէր քրիստոնեայ գաղթելոց. և ո՞ւր են սորա անդամները, ո՞ւր է նրա կանոնադրութիւնը, ուր են նրա ժողովները, նիստերը, ուր են նրա վերաքննիչ մի որոշ և օրինաւոր կազմակերպութիւն ունեցող հաստատութիւնները: Այդ կոմիտետն էլ, եթէ ցանկանում էք, կարող էք մեր կնճռոտ հարցերի կարգումն շարել.... Եթէ, յիրաւի այդ կոմիտետի մէջ կայ դեռ շունչ,—նրան շատ բաւական է ծառայել իր ուղղակի նպատակին:

Մեր կարծիքն է առանց քաշքշելու հարցը, հիմնել մի բարեգործական ընկերութիւն բարոյապես կապելու հայ բանիմաց անձինքներին, որոնք ամեն տեղ սփռած են և նոցա կամ այդ ընկերութեան շնորհիւ, նորա անխոնջ աշխատութեամբ հետզհետէ, քայլ առ քայլ մտցնել ժողովրդի կորած մոլորած անկիւնների մէջ կրթութեան և տնտեսականութեան խելացի և փրկարար հիմունքը: Այսպիսի մի ընկերութիւն մեծ համակրութիւն կը վայելէր կառավարութեան կողմից և իր լայնատարած ճիւղերով և բազմակողմանի գործունէութեամբ կատարեալ հեղինակութիւն կը ստանար հասարակութեան մէջ:

Բ. Նավասարդեան

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ՇՈՒՇՈՒՑ

Յուլիսի 10-ին

Շուշվայ մէջ տիրող կենսական պիտոյքների չափազանց և անմատչելի սղութիւնը, որի հետ և տեղացի չքաւոր ընտանիքների դժուարութիւնները սկսում են կամաց կամաց նուազել: Ներկայ տարվան հունձը գրեթէ բոլոր տարիներից առատ է եղել. հացի փութը, որ մի ժամանակ 12 կոպէկ էր, այժմ իջել է մինչև 3 կոպէկի և նայելով այս տարվայ առատութեանը, ապագայում դեռ աւելի արժանութեան կը յուսանք: Անցեալում ալիւրի գինը մինչև 9 րուբլի անգամ բարձրանալուն մենք կասկած չունէինք, եթէ տեղացի մի քանի հարուստ անձինքներ իւրաքանչիւրը 500 րուբլի դնելով ալիւր չը բերել տային Բագուից, մինչդեռ օրերով հասարակական կշռի տակ ալիւր չէր բերվում. այնպիսի մի արագ օգնութեանը, որ հասաւ իր ժամանակին, քաղաքացիք առաւելապէս պարտաւոր են մեծ. Մինաս Խունունցին, որ իր անձնանուէր և անխոնջ աշխատութեամբ գրեթէ առաջինը եղաւ, որ հարիւրաւոր ընտանիքների արտասուքը դադարեցնելու ջանաց և նրանց մինչև ներկայ առատ հունձը հասցնելու կարողացաւ, աջակցութեամբ մի քանի պարոնների: Քաղաքիս վաճառական դասակարգը նոյնպէս ոչ սակաւ օգնութիւն հասցրեց իր կարօտ համաքաղաքացիներին, միայն անտարբերները մնացին մեր հոգևորականները:

Այս տարվան թանգութիւնը, որ գուցէ շատերին անմոռանալի կը մնայ, նիւթական մեծ հարուած տուեց տեղացիների ստորին և միջակ դասակարգերին, որոնց մէջ շատերը կային որոնք չունէին և մուրալ կամաչէին:

«Մշակի» հրաւէրները մեր սովատանջ եղբայրներին օգնութեան ձեռք կարկառելու, արձագանք գտան ինչպէս բազմաթիւ գաւառական քաղաքներում, նաև առաւելապէս Շուշում: «Մշակի» թերթերը անհամբերութեամբ ստանալով, մեծ համակրութեամբ կարդացվում էին: Շատ ուրախալի էր տեսնել թէ ինչպէս շատ ընտանիքներում, մինչև անգամ օրիորդներ և դպրոցական աշակերտուհիք կարդալով իրենց ազգակիցների աննախանձելի դրութիւնը, մեծ ցաւակցութիւն էին յայտնում այդ մասին: Ահա միակ ուրախալի երևոյթը, որ սովից յետ յայտնի եղաւ իւրաքանչիւր մի հայաբնակ քաղաքում, և արդարև շատերը նրանցից, որոնք պարծանք էին համարում աւելի եւրոպական լեզուները գործածել մինչև անգամ ընտանեկան շրջանում, կարդալ աւելի օտարազգի լրագիրներ, վերջապէս զգացին, որ լինելով հայ պիտի պահպանեն հայ լեզուն և ազգութիւնը: «Խաւար գիշերին յաջորդում է պայծառ առաւօտը»—Նամակը չը վերջացրած շնորհաւորում ենք «Մշակ» լրագրին իր գտած սիրելի համակրանաց համար:

Աբէլ Ապրեսեանց

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԹՈՒՐՔԻԱ

Լրագիրների մէջ կարդում ենք հետևեալ տեղեկութիւնները:

Պետութիւնների ընդհանուր գրութիւնը յանձնված է արդէն Թիւրքացւ յունաց կառավարութիւններին: Այդ երկու երկիրներին էլ յայտնի է եւրոպական պետութիւնների կամքը: Սուլթանը այդ գրութիւնը անյապաղ յանձնեց Բ. Դրան քննութեանը և իսկոյն յայտնվեցաւ, որ Թիւրքիան յուլիսի վերջին կը պատասխանի: Յունական կառավարութիւնը իսկոյն պատասխանեց: Չը նայելով Գէորգ թագաւորի բացակայութեանը, արտաքին գործերի մինիստրը անյապաղ պատասխանեց մի գրութեամբ, որի մէջ ասված է, թէ Յունաստանը անպայման հպատակվում է եւրոպական մեծ պետութիւնների վճռին: Այդ գրութեան օրինակը շուտով տպվեցաւ յունաց կառավարութեան պաշտօնական լրագրի մէջ: Աթէնքի եկեղեցիների մէջ շնորհակալութեան մաղթանքներ կատարվեցան, գիշերը յունաց մայրաքաղաքը լուսաւորված էր:

Այսպիսով յոյն—թիւրքական հարցը այլ ևս երկու կողմերի հարց չէ: Յունաստանը բաւականացաւ նրանով, ինչ որ տուին պետութիւնները: Մնում է Բ. Դրան համաձայնութիւնը ստանալ, որ այսուհետև Բեռլինի կոնֆերենցիային մասնակցող պետութիւնների հետ գործ կունենայ:

Գործը բաւական պարզվել է, բայց նրա արագ վախճանին այնու ամենայնիւ չէ կարելի սպասել: Պետութիւնների ընդհանուր գրութեան մէջ չէ յիշված, թէ ո՞րքան ժամանակամիջոցի ընթացքում պէտք է պատասխանի Բ. Դուռը Եւրոպայի պահանջին: Եթէ գրութիւնը ստանալուն պէս Բ. Դուռը կարողացաւ յայտնել, որ երեք շաբաթից յետոյ միայն կը պատասխանի, երբ այդ ժամանակամիջոցը կանցնի, նա կարող է մի նոր առիթ գտնել գործը ուշացնելու համար և այդ ձևով հարցը կարող է մինչև աշունք յետաձգվել:

Մի և նոյն ժամանակ անսպասելի է, որ Բ. Դրան պատասխանը վճռողականապէս բացասական, կամ դրական համաձայնութեան բնաւորութիւն ունենայ: Աւելի հաւանական է, որ Բ. Դուռը այդ պատասխանով կը փորձի նոր բանակցութիւններ սկսել, կամ հակառակ առաջարկութիւն կանի: Այդ առաջարկութեանը պետութիւնները դարձեալ միասին պէտք է պատասխանեն, ուրեմն նրանք պէտք է նորից խորհրդակցեն և նորից համաձայնվեն, իսկ այդ համաձայնութեան կայացնելը այժմ գոնէ աւելի դժուար կը լինի, քան թէ Բեռլինի կոնֆերենցիայի ժամանակ: Գործը դարձեալ կերկարի և կապացուցանէ Բ. Դրանը, որ նա իրաւացի էր, չը վախենալով պետութիւնների առաջարկութեան ընդհանուր բնաւորութենից:

Գործի այդպիսի պատկերափոխութիւնը անկասկած ցանկալի չէ պետութիւնների համար և պէտք է կարծել, որ նրանք նախատեսել են այդ հանգամանքը և առաջուց համաձայնութիւն են կայացրել, թէ ինչպէս պէտք է վարվել այդ դէպքում: Թէպէտ պետութիւնների ընդհանուր գրութեան մէջ Բ. Դրան պատասխանի ժամանակը որոշված չէ, բայց երևի Կ. Պօլսի մէջ եղած եւրոպական դեսպանները իրանց կառավարութիւններից դրա մասին յանձնարարութիւններ են ստացել: Պէտք է յուսալ, որ սուլթանին յայտնի է պետութիւնների վճիռը չը համբերել գործի յետաձգութիւնը, հակառակ դէպքում ընդհանուր գրութեան յանձնելը մի դիպլոմատիական կոմեդիա կը լինի, որի մէջ Յունաստանին շատ ծիծաղելի դեր կը վիճակվի այն արագութեան պատճառով, որով նա ենթարկվեց Եւրոպայի վճռին:

Կ. Պօլսից «Polit. Corresp.» լրագրին գրում են հետևեալը:

քական դաշնակցութեան «Հետերիա»—Մուսայի բարեկամներ անունով, որոնց թւումն էր նոյնպէս կայսր Ալէքսանդր I և մինիստր Յովհան Կապոդիստրիա: Այս ընկերութեան փողով զէնքեր էին բերում Եւրոպայից Յունաստան: Յոյների յոյսը աւելանում էր, երբ տեսնում էին որ տաճկաց տէրութիւնը փոքր առ փոքր թուլանում է և քայքայվում: Արդէն Մոլդավիան և Վալախիան (այժմեան Ռումինիան) գտնվում էին Ռուսաստանի հովանաւորութեան ներքոյ, իսկ Սերբիան կառավարվում էր իր սեփական իշխանից՝ Միլօշ Օբրենովիչից. Եգիպտոսում համարեա ինքնիշխան տիրում էր Մահմետ Ալի. Եպիրում և Մակեդոնիայում իշխում էր Ալի փաշա նոյնպէս ինքնիշխան: Այս վերջինը 1820 թ. զէնք առնելով սուլթան Մահմուդ II դէմ յորդորեց դէպի ապստամբութիւն նոյնպէս Սուլիօզա անուանված քաջ յոյն լեռնաբնակներին, իսկ «Հետերիա» ընկերութիւնը յուսալով Ալի փաշայի նիզակակցութեան, գարնան 1821 թ. բոլոր Յունաստանին նշան տուեց ապստամբվելու. Նոյն տարվայ մարտ ամսում իշխան Ալէքսանդր Իպսիլանդի՝ այս ընկերութեան անդամների մէկը և Ալէքսանդր կայսեր ադիւտանտը մի բուռը համախոհներով Բեսարաբիայի կողմից ռուսաց սահմանից անցաւ տաճկաց հողը և տիրեց Եասսա և Բուխարեշ քաղաքներին: Ապստամբները հրաւիրելով պատերազմի քրիստոնեաներին, անխնայ կոտորում էին մահմետականներին:

Թէև Իպսիլանդիի փոքրիկ գունդը Դրագաշանի մօտ 1821 թ. մեծ ջարդ ուտելուց յետոյ բոլորովին ջնջվեցաւ և ինքը Աւստրիա փախաւ, բայց նրա յարձակումը Թիւրքաց հողի վրա կայծակի արագութեամբ ոտի կանգնեցրեց ամբողջ Յունաստանը և ահա այսպիսի կերպով սկսվեց յոյների կռիւը Թիւրքաց դէմ անկախութեան համար, որ տևեց մինչև 1829 թ.:

Տաճկաց կայսրութիւնը 1821, 22, 23 թւերին անզօր գտնվեցաւ ընկճել յունական յեղափոխութիւնը, վասն որոյ սուլթան Մահմուդը օգնութիւն խնդրեց իր վասսալ Եգիպտոսի խեդիվից՝ Մահմադ Ալիից, որ ամառը 1824 թ. մեծ գումարտակով ուղարկեց իր որդի Իբրահիմին Յունաստան, բայց թէ յոյներին էլ նոյնպէս օգնութիւն էր հասնում:— Եւրոպայի ժողովուրդները խիստ համակրանօք էին նայում յոյների ապստամբութեան վրա, որ նիւթապէս ցոյց էին տալիս նրանով, որ հելլենական մասնաժողովներ կազմելով, հաւաքում էին դրամ, զէնք և ամենայն պատերազմական պիտոյք և ուղարկում յոյներին: Մինչև անգամ հելլենասէր մարդիք ամենայն երկրից թափվում էին Յունաստան և կազմելով «հելլենասիրաց գունդ» անձամբ պաշտպանում էին ազատութեան սուրբ գործը: Անգլիան մինչև անգամ 800,000 ֆունտ ստերլինգ պարտք տուեց յոյներին: Այս համակրական ցուցմունքները Եւրոպայի ազգերի կողմից քաջալերում էին յոյներին, որոնք տոկունութեամբ և արիութեամբ շարունակում էին կռուել օսմանցիների հետ:

Բաւական է մի հայեացք ձգել Միսսոլունգ բերդի պաշտպանութեան վրա, որ հասկանանք թէ ինչպիսի հերոսութիւններ էին ցոյց տալիս յոյները ազատութեան համար սկսած պատերազմում: Այս բերդը երեք անգամ պաշարվեցաւ տաճկաց զօրքերից, առաջին և երկրորդ պաշարումը տևեց 3 տարի, բայց շնորհիւ բերդականների անասելի քաջութեան, տաճիկները կորցնելով շատ մարդիք և փող, ստիպված էին հեռանալ: Բայց երրորդ պաշարման ժամանակ Միսսոլունգին կտրված լինելով ծովի և ցամաքի կողմից պաշար ստանալուց, շնորհիւ եգիպտացոց զօրքի օգնութեան, հարկադրվեցաւ քաղցածութեան պատճառաւ կամ անձնատուր լինել, կամ թէ ընդմիջելով օսմանցոց զօրքը, զէնքը ձեռքին բերդից դուրս գալ և հեռանալ: Նրքա ընտրեցին վերջինը և ամբողջ յունական բանակից միահամուռ յարձակմունքից յետոյ, միայն 2000 մարդ կարողացան ազատվել անցնելով թուրքերի միջից, մնացածները կոտորվեցան (ապրիլ 22, 1826 թ.).

Յունաց ապստամբութեան ժամանակ թիւրքերը ցոյց տուին շատ տեղ սարսափելի գազանութիւն, ինչպէս Խէօս կղզու բնակիչների կոտորումը, որ Եւրոպայի ժողովրդների մէջ մի և նոյն ժամանակ աւելի ատելութիւն յարոյց դէպի թիւրքերը, իսկ համակրանք դէպի յոյները: Այս համակրանքը Անգլիայում անցաւ և պետական շրջանները, երբ կառավարութեան ղեկը պահպանողական կուսակցութիւնից անցաւ ազատամիտների ձեռքը, երբ լորդ Կեսլէրիի տեղ առաջի մինիստր ընտրվեցաւ Գէորգ Կաննինգ: Այս պատկառելի պետական անձը, ինչպէս այժմ Գլադստոնը, ընտրած էր իր համար դեվիզ—տարածել աշխարհիս ամենայն տեղ քաղաքական և կրօնական ազատութիւն. համաձայն իր ընտրած պրինցիպի Կաննինգը չը յապաղեց միջամտել տաճկաց և յունաց գործի մէջ, հրաւիրելով ռուսաց և Ֆրանսիայի տէրութիւնները դադարեցնել կռիւը և ընդունել յունաց տէրութիւնը ազատ և միանգամայն անկախ օսմանցոց կայսրութիւնից, որ և կատարվեցաւ 1827 թ. յուլիսի 6-ին Լոնդոնի պրոտոկոլի հիման վրա:

Այսպիսի յոյները 8—9 տարի պատերազմելով և մեծ զոհաբերութիւններ անելով, ցոյց տուին Եւրոպային, որ արժանի են ազատ կեանք վարելու, ուստի մեծ պետութիւնները միջամտելով ստիպեցին սուլթանին հրաժարվել Յունաստանից և մի քանի կղզիներից, որոնցից այժմ կազմված է յունաց թագաւորութիւնը, իսկ եթէ նրքա զէնքով չը կռուէին բարբարոսների դէմ, այլ թէ ստրկի նման տանէին իրանց դառը լուծը, բաւականանալով միայն առանց հետևանքի մնացող բողոքներով այս կամ այն պետութեան ներկայացուցչին, այն ժամանակ ի հարկէ Եւրոպայի ոչ մի տէրութիւն մեծ ուշք չէր դարձնի նրանց հարցի վրա: Ամենայն մի ազգի առաջին օգնականը հէնց ինքն է.

Բալկանեան թերակղզու ոչ մի թիւրքահպատակ փոքրիկ ազգ՝ սերբիացիք, չերնոգորցիք, ռումինացիք, յոյները և բօլգարացիք չազատվեցան տաճկաց լծից առանց զէնքի, առանց զոհաբերութեանց. ուրիշ տէրութիւններ միջամտեցին միայն այն ժամանակ, երբ որ այդ ազգերը առաջ իրանք սկսեցին կռուել. ի հարկէ, սրանից մի 30—50 տարի առաջ մեծ պետութիւնները ուշ էին միջամտում, կռիւը մի քանի տարի քաշւում էր, իսկ այժմեան արևելեան հարցը այնչափ գրաւում է տէրութեանց ուշը և այն փուզիսի մէջն է, որ 3—4 ամսվայ կռւից յետոյ չեն յապաղի միջամտելու.

Աշխարհս այնպէս է, որ զօրեղը թոյլին աշխատում է կլանել, իսկ ամեն ով որ ուզում է ապրել (իսկ ո՞վ չէ ուզում ապրել) պէտք է մտածի ինքնապաշտպանութեան համար. մարդս իր իրաւունքները կարող է գտնել և պաշտպանել միայն ուժով. Նա է միայն արժանի, ասում է երևելի գերմանացի իրաւաբան Երինգը, կեանքի և ազատութեանը, որ ամենայն օր ձեռք է բերում նրանց ուժով: Ամենայն մի անիրաւ յարձակման սլավօնացիք սրով էին ընդդիմադրում, որովհետև գիտէին, որ եթէ մի անգամ թոյլ տան և հնազանդվեն, թշնամու ագահութիւնը և յանդգնութիւնը կաւելացնեն. անհոգութիւնը և երկչոտութիւնը դէպի ամենայն չարիք, կը հասցնէ նրան ծայրայեղութեան.

Ոչ թէ անիրաւութիւնն է մեղաւոր, որ հալածում է արդարութիւնը, այլ մեղաւոր է արդարութիւնը, որ թոյլ է տալիս նրան բանանալ իր վրա:

Բ. Սարգսեանց